

«ПЕРШИЙ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФ ПІВДЕННОЇ РОСІЇ» (ФІЛІП БРУУН)

У статті розповідається про життя, соціально-культурне оточення, наукову біографію та основні праці Філіпа Брууна (1804-1880), якого сучасники називали «першим історико-географом Південної Росії».

Ключові слова: Філіп Бруун (Брун), історична географія, університет, Одеса.

Філіп Якоб Бруун (Filip Jakob Bruun) (1804-1880), або як його називали російською – Філіп Карлович Брун, відомий у Росії та Європі вчений з Одеси, з ім'ям якого нерозривно пов'язані вивчення історичної географії, історії та культури, а також статистики Північного Причорномор'я в 30-70-х рр. XIX століття.

Достатньо повно життя та наукова діяльність Ф. Брууна висвітлені в некролозі невідомого автора (не виключено, що ним міг бути граф А. С. Уваров – С. Т.) в «Журналі міністерства народної освіти»¹, а також в статті його молодшого колеги, ординарного професора Ф. Успенського, яка вийшла в «Записках Новоросійського університету»² та окремим виданням³. Наприкінці XIX – на початку XX ст. про Ф. Брууна з'явилися відповідні статті у енциклопедіях⁴, замітки його учня екстраординарного професора О. Маркевича⁵, спогади його добрих знайомих⁶.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. про Ф. Брууна з'явилось кілька змістовних повідомлень довідкового характеру сучасних українських дослідників: М. Ковальського⁷, А. Непомнячого⁸, В. Хмарського та О. Дзиговського⁹, О. Яся¹⁰. Інформація про Ф. Брууна вміщена в довіднику «Одеські історики»¹¹, а також колективній монографії українських та естонських дослідників «Тартуський університет і Україна»¹².

Чотири повідомлення про Ф. Брууна, опублікованих у наукових журналах Фінляндії, Італії, Німеччині та Росії, належать Крістеру Фредріку Магнусу Брууну, професорові римської історії університету в Торонто. Цей автор – уродженець Фінляндії, прапраправнук єдинокровного брата Ф. Брууна¹³. Чимало згадок про Ф. Брууна є також в ґрунтовній монографії сучасного німецького дослідника Гвідо Хаусмана «Університет і міська громада Одеси, 1865-1917: соціальна і національна самоорганізація на периферії імперії»¹⁴.

Незважаючи на такий здавалось би значний історіографічний доробок, існує ще чимало прогалин, а то й плутанини, як в даних життєписих, а також у різноманітних дослідженнях, що тією, чи іншою мірою стосуються постаті Філіпа Брууна.

У нашій статті йтиметься про соціально-культурне оточення, в якому ріс і формувався майбутній історико-географ, основні віхи його життя та наукової діяльності. Задля цього залучено чимало опублікованих та

архівних джерел¹⁵, невідомих в Україні праць зарубіжних істориків, генеалогічних досліджень.

Як відомо, батьківщиною Ф. Брууна було місто Фредріксгамн (тепер – Хаміна) на південному сході Фінляндії. Воно з'явилося на карті в 1723 р., коли на місці зруйнованого під час Північної війни містечка Вехкалахден було закладене регулярне місто-фортеця з портом, назване на честь шведського короля. У 1743 р. Фредріксгамн відійшов до Російської імперії, став частиною Выборзької губернії¹⁶. У книзі «Стара Фінляндія або колишня Выборзька губернія», яка вийшла 1833 року на шведській мові, зазначалося, що три купецьких родини в Старій Фінляндії були найпопулярнішими – Сеніш і Алфтхани з Выборгу та Брууни з Фредріксгамна¹⁷.

Питання родоводу Бруунів з Фредріксгамна доволі запутане. Так, відомий німецький учений Роберт Швайцер, який досліджує історію німецької етнічної меншини у Фінляндії¹⁸, вказує, що на початку XVIII ст. німецький елемент у невеличкому місті-фортеці, куди переселилися біженці із зруйнованого Ньюена (тепер на території Санкт-Петербурга), а також вихідці з Турку, представлений передусім родинами Бруунів і Стевенів¹⁹. Дійсно, в переписі населення Ньюена 1640 року зазначений якийсь Андреас Бруен (Bruen), що був родом з Магдебургу²⁰. Фінський історик Карл фон Бонсдорф серед населення Ньюена в 1640-1642 рр. зазначає осіб на прізвище «Brune», «Brunne», і лише в 1680-1690-х роках тут зафіксований якийсь Бруун (Bruun)²¹.

У той же час у складі шведських військових підрозділів у Східній Фінляндії («Выборзькі драгуни») в 1665 р. зафіксований унтер-офіцер (fugir) Хенрік Бруун. У 1676 р. драгунським ротмістром там служив Ертман Бруун²². Саме останнього дослідники фінської генеалогії і вважають родоначальником роду Бруунів, представники якого і оселилися у Фредріксгамні²³.

Купецьку династію Бруунів з Фредріксгамна започаткували правнуки Ертмана Брууна – брати Йохан (1714-1756) і Хейно Ерік (1716-1790). Брати Брууни стали одними з найзаможніших мешканців Фредріксгамна, набули впливу та потрібних контактів²⁴. Зокрема, їхнім бізнес-партнером був місцевий купець Й.Фабріціус²⁵. Це партнерство в 1771 р. було скріплене шлюбом Карла – сина Йохана та Крістіни Доротеї Бруун (в дівочтві – Клайхіле), з Єлізабет – донькою Й.Фабріціуса та Е.Кальберг, яка була родом зі Сконе (лен на півдні Швеції). А в 1773 р. молодший брат Карла Ерік (1750-1788) одружився на Ульріці – молодшій сестрі Єлізабет²⁶. Купецька династія Бруунів також була пов'язана шлюбами з іншими відомими родинами Фредріксгамна – Стевенами, Теше та ін. Так, донька Хейно Еріка Якобіна Катаріна вийшла заміж за Крістіана Даніеля Стевена²⁷. Її син – Христіан Христіанович Стевен (1781-1863) – відомий учений ботанік, директор Нікітського ботанічного саду в Криму, в 1840-х роках – інспектор сільського господарства південної Росії²⁸.

У подружжя Карла (1748-1809) та Єлізабети Бруун (1753-1802) народилося 16 дітей. Лише деякі померли в юному віці²⁹. Але більшість, і особ-

ливо їх нащадки, добилися значних успіхів – стали відомими купцями й промисловцями, військовими і державними діячами.

Так, Антон Бруун (1778-1824) був найбільшим імпортером зерна у Фредріксгамні в 1810-х роках. У 1822 р. йому присвоєли почесний титул комерції радника, який прівівнювався до VIII класу статської служби³⁰. Його син найбільш відомий серед онуків Карла Брууна – державний міністр Фінляндії, барон (з 1883 р.) Теодор Бруун (1821-1888), або як його називали російською – Федір Антонович Брун³¹.

Інший син Карла Брууна – Крістіан (1789-1864), який теж отримав титул комерції радника, був великим лісоторговцем, власником майже половини торгівельних суден у Фредріксгамні. Його син Йохан і зять Людвіг Бруун (онук Карла Брууна, який представляв інтереси Бруунів в Санкт-Петербурзі) розгорнули небачену комерційну активність після Кримської війни: увійшли в металургійну і склоробну промисловість, займалися осушенням боліт тощо. Проте несприятлива кон'юнктура, неврожаї у Фінляндії та великі борги змусили їх після смерті Крістіана Брууна оголосити про банкрутство. Воно сильно вдарило як по добробуту роду Бруунів, так і по економіці всього регіону³².

Донька Карла Брууна Крістіна Єлизабет (1780-1854) вийшла заміж за лютеранського пастора Емануеля Ідреніуса. Її син Бернгард (1812-1884) закінчив Фінляндський кадетський корпус у Фредріксгамні, відзначився у Кримській та Кавказькій війнах. Він був призначений Выборзьким губернатором, був віце-канцлером Олександрівського університету (м. Хельсінкі), служив помічником Фінляндського генерал-губернатора. У 1871 р. Б. Ідреніус став бароном Великого князівства Фінляндського³³.

Найбільш успішно з доньок Карла Брууна вийшла заміж Ловіса (Луїза) Ульріка (1779-1821). В маєтку Оравала на річці Кюмійокі, який у 1785 р. купили брати Карл та Ерік Брууни, вона познайомилася з французьким аристократом на російській службі Жан Батистом Прево де Сансаком (в Росії його звали Іваном Івановичем), маркізом де Траверсе (1754-1831), коли той інспектував прикордонні укріплення вздовж Кюмійокі. Двівець-маркіз близько 1800 р. одружився з Ловісою Ульрікою³⁴. У 1802-1809 рр. маркіз І.І. де Траверсе командував Чорноморським флотом, одночасно обіймаючи посаду Миколаївського військового губернатора, а в 1811-1828 рр. був морським міністром Російської імперії³⁵.

Вдруге Карл Бруун одружився, через півроку після смерті першої дружини, на 30-літній Крістіні Катаріні Векрут (1772-1813)³⁶. Вона походила з колись дуже заможної шведської купецької сім'ї. Про її батька Філіпа Векрута (1742-1798), власника лісопилень, смолокурень, верфі і кількох кам'яних будинків у середмісті Выборгу, в яких двічі зупинялася Катерина II, ще за життя складали легенди. А в ХХ ст. класик фінської літератури Лемпі «Інкері» Яаскеляйнен написала тетралогію про сім'ю Векрутів³⁷.

У подружжя Карла і Крістіни Катаріни Бруун народилося 5 дітей: дві дівчинки (одна померла немовлям) і три хлопця. Всі сини з часом закінчи-

ли університет і стали ученими. Філіп Якоб, найстарший із них, народився 18 серпня 1804 р. Крістер Бруун наголошує, що рідною мовою в сім'ї Бруунів була шведська³⁸. Проте варто з цього приводу навести слова російського автора, який одним з перших опублікував опис Фінляндії. Щодо мешканців «Старої Фінляндії» він зазначав: «виборзькі жителі більшою мірою нащадки вихідців [з] давньої Данії та Німеччини, які при звичаївшись до мови і звичаїв шведів і фінів, складають дивну суміш звичаїв та мови. Одним словом, це німці на фінсько-шведський кшталт. Наріччя їх спотворене – німецьке, до якого увійшло багато шведських слів; колишні звичаї змішались з фінськими і шведськими і таким чином виборзці складають ніби окреме плем'я...»³⁹.

Коли у 9 років Філіп став сиротою, його віддали на навчання у петербурзький пансіон, заснований у 1812 р. швейцарським пастором Йоганом фон Муральтом (1780-1850). Викладання, яке в пансіоні велось німецькою та французькою мовами, здійснювалося на високому освітньому рівні, з використанням педагогічних ідей Песталоцці, що дозволяло його випускникам претендувати на навчання в університетах. Філіп Бруун вчився старанно, часто отримував нагороди, і одного разу на урочистому зібранні Муральт сказав, що пансіон повинен гордитись таким учнем, який без сумніву стане ученим⁴⁰.

У 1821 році юнак став студентом Дерптського університету – кращого у Російській імперії. Дещо пізніше міністр освіти С. С. Уваров скаже про нього слова, які стануть крилатими: «Це німецький університет посеред німецьких губерній». У 1821 р. в Дерпті, в якому мешкало понад 8 тис. жителів (близько 3 тис. німців, понад 3 тис. естонців, понад 1,2 тис. росіян), навчалось близько 310 студентів, майже всі – уродженці остзейських губерній. В першій чверті XIX ст. 83% професорів і викладачів Дерптського університету були німцями, причому дві третини з них складали уродженці Німеччини⁴¹. Тут були поширені ті ж традиції та звичаї, що й серед «буршів» у Німеччині. Студентське життя в Дерпті багато разів описував російський поет-романтик Микола Язиков, який навчався одночасно з Ф. Брууном.

Здорово, брат! Поставь сюда две чаши;
Наполним их и вместе вознесем
За Дерпт, и муз, и наслажденья наши,
Свободныя, кипевшия вином!⁴²

М. Язиков, який провів у Дерпті 1822-1829 роки, але так і не закінчив університет, одного разу записав у щоденнику: «На сих днях экзаменовался старший Брун и знаменито. Перевозчиков [професор російської мови і словесності. – С. Т.] говорит, что в первый раз видел такой экзамен»⁴³.

Згідно «Положення про присвоєння учених ступенів» (1819 р.) у Російській імперії були встановлені такі учні ступені: дійсного студента, кандидата, магістра і доктора. Після закінчення повного курсу в університеті студентам, іспити яких визнавалися кращими за знаннями і здіб-

ностями, відразу ж присвоювався кандидатський ступінь. Варто зазначити, що крім усного іспиту необхідно було в присутності екзаменаторів написати короткий твір по одному з предметів. Інформація про випускників університету, яким присвоєно ступені кандидата і дійсного студента, доводилася до відома міністра народної освіти, друкувалася в пресі. За офіційними даними, у 1825 р. випускні іспити в Дерптському університеті складало всього 8 студентів, і лише троє отримали кандидатський ступінь, що прирівнювався до X класу статської служби. Серед них були Філіп Якоб та Генріх Вільгельм Брууни з Фінляндії⁴⁴.

У більшості нарисів про Ф. Брууна стверджується, що він вступив на філософський факультет, або ж його закінчив. І в офіційному повідомленні обидва брати названі саме кандидатами філософії⁴⁵. Проте в найсоліднішому дерптському пам'ятному виданні та деяких інших він залічується до складу юридичного факультету, а його брат Генріх (1806-1854) – до медичного⁴⁶. На наш погляд, причин такої плутанини декілька. По-перше, особових справ студентів тоді не велося. Головним джерелом, яке фіксувало факт навчання конкретного студента, були університетські матрикули. Студенти на початку кожного семестру на свій розсуд обирали лекції, які хотіли відвідувати, а отже й мали право переходити на інший факультет. По-друге, Філіп і Генріх Брууни були не єдиними представниками роду Бруунів, які у різний час навчалися у Дерпті (всього їх було 12, як з Фінляндії, так і з Петербургу⁴⁷).

Серед друзів Ф. Брууна по навчанню в Дерпті були серед інших майбутні світила російської науки Георг фон Гельмерсен, Генріх Ленц та Ернест Гофман⁴⁸.

Отримавши кандидатський ступінь у квітні 1825 р., Філіп Бруун поступив на службу до канцелярії Міністерства фінансів. У цей період свого життя він був особисто знайомий з майбутніми декабристами, про що він через багато років обережно згадував у колі друзів⁴⁹. Робота в міністерстві не приносила Ф. Брууну ні морального, ні матеріального задоволення, тому він вирішив присвятити себе науково-викладацькій діяльності. У грудні 1825 р. він виїхав за кордон, де провів два з половиною роки⁵⁰.

В особистих документах Ф. Брууна (формулярний список, листування тощо) є відомості про його перебування у Берліні, Лейпцигу, Бонні, Парижі та Швейцарії. За кордоном він вивчав переважно політичну економію і статистику⁵¹. Так, у Берліні він побував на лекціях в Гегеля, Раумера, Ріхтера. У Парижі, де він прожив півроку, відвідував лекції відомих економістів Ж.-Б. Сея, Анрі-Марі Дюпена та ін.⁵²

На наш погляд, виїжджаючи за кордон, Ф. Бруун мав на меті зайняти одну з вакантних посад у Дерптському університеті. Так, кафедра всесвітньої історії, статистики і географії в Дерпті була вакантна в 1812-1828 рр. У 1826 р. стала також тимчасово вакантною кафедра статистики і географії, оскільки ректор університету професор Густав Еверс перейшов на кафедру державного та народного права і політики⁵³. У Російській імперії в 1819 р. для набуття учених ступенів були встановлені певні тер-

міни. Кандидат допускався до іспитів на ступінь магістра через два роки після отримання атестата кандидата; магістр на ступінь доктора – через три роки. У той же час система учених ступенів у Німеччині фактично звелася до одного докторського ступеню. Проте під час перебування за кордоном ніякої дисертації до захисту в жодному німецькому університеті Ф. Бруун не подав. Оскільки вакантні посади в Дерпті на той час вже були зайняті, такої потреби вже не було. Найбільше з усієї подорожі йому запам'яталася знайомство та 15-хвилинна розмова з великим німецьким поетом і мислителем Й. Гете⁵⁴.

Практично одночасно з Філіпом Якобом за кордоном перебував і його брат Генріх Вільгельм. 21 січня 1828 р. він записався для вивчення математики до Гейдельберзького університету, внісши плату в розмірі 7,2 флорини, про що й було зроблено запис до університетського матрикулу⁵⁵. У 1828 р. в Гетінгені Генріх Вільгельм захистив докторську дисертацію⁵⁶. А у вересні 1829 р. він відвідав VIII зібрання природодослідників і лікарів у Гейдельберзі⁵⁷.

У лютому 1829 р. Ф. Бруун поступив на службу в департамент мануфактур та внутрішньої торгівлі Міністерства фінансів, а потім остаточно перейшов на викладацьку роботу. У 1830 він був призначений викладачем німецької мови у Вітебській гімназії, у 1831 р. – в Дінабурзькій. 1832 року переїхав до Одеси, де його брат Генріх з 1831 р. обіймав посаду професора фізики і математики в Рішельєвському ліцеї⁵⁸.

Філіп Бруун був зарахований до професорської корпорації ліцею з 1 квітня 1832 р., а в червні 1836 р. був затверджений професором історії і статистики. З червня 1832 р. по жовтень 1835 р. він також завідував бібліотекою ліцею. Одночасно Ф. Бруун викладав в Одеському інституті шляхетних дівчат⁵⁹. Відомий одеський краєзнавець О. Дерібас (1856-1937) серед кращих професорів Рішельєвського ліцею першими назвав братів Генріха та Філіпа Брунів⁶⁰. У серпні 1854 р. Ф. Бруун вийшов у відставку за вислугою років. Він спробував знайти кращу роботу в Кишиневі, але через рік повернувся до Одеси і продовжив працювати у середніх навчальних закладах. Після того, як Рішельєвський ліцей був реорганізований у Новоросійський університет, 1866 року Ф. Бруун був запрошений на посаду доцента кафедри всесвітньої історії⁶¹.

У 1868 р. в науковій періодиці Європи вийшло оголошення такого змісту: «Університет Одеси на знак визнання його наукових досягнень у галузі історії та географії узбережжя Чорного моря, особливо генуезьких колоній, надає ступінь доктора історії колишньому професорові Рішельєвського ліцею Філіпу Брууну»⁶². В лютому 1869 р. Рада університету обрала Ф. Бруна екстраординарним професором. Після того, як 1 червня 1871 р. закінчився термін його перебування на посаді, він відмовився від пропозиції факультету продовжувати службу, але погодився працювати приватним викладачем. У 1871-1872 навчальному році Рада університету запросила його викладати історію з винагородою в 2000 руб. Відтоді щороку Рада приймала рішення про запрошення Ф. Брууна як приватного вик-

ладача⁶³. За версією Гвідо Хаусмана, це було одним із наслідків боротьби між різними «партіями» професорів в університеті⁶⁴.

Як доцент Ф. Бруун читав в університеті курси історичної географії (історія географічних відкриттів), історичного землезнавства, етнографії Скіфії. Як професор – річний курс з історії стародавнього Сходу та розрахований на два роки курс історії середніх віків⁶⁵.

Навчально-педагогічна діяльність Ф. Брууна знаходила схвалення колег. Так, М. Н. Мурзакевич зазначав, що «це була людина, якою повинен бути професор чи вчитель: безперервне удосконалення в обраному предметі ... Уміння пробудити інтерес у своїх слухачів»⁶⁶.

Історик О. І. Маркевич, який учився у Ф. Брууна, зазначав: «професора Бруна всі студенти дуже любили за його нескінченну доброту і взагалі найвищою мірою симпатичний характер... Варто було Бруну вийти з аудиторії, його оточував натовп студентів усіх факультетів з найрізноманітнішими питаннями ... Віра в його знання була у нас безмежна. Подумавши 2-3 секунди, Брун відповідав на які завгодно питання або, принаймні, називав книги, де можна було дізнатися те, про що запитували ... Для мене було справжньою насолодою цілими годинами ходити з Бруном по коридору... і навчатися у нього не тільки історії чи географії, але й поглядам на сучасну політику... Проф. Брун мав репутацію знаменитого вченого ... відомостями він володів величезними і вмів їх групувати чудово. В історичній географії Південної Росії, власне Чорномор'я, він був, без сумніву, першим фахівцем у свій час, власне такого і тепер немає...»⁶⁷.

Історик, фінансист, державний діяч, член уряду гетьмана П. Скоропадського Г. Є. Афанасьєв (1848-1925) стверджував, що на нього як студента Новоросійського університету, найбільший вплив з викладачів мали В. Григорович та Ф. Брун⁶⁸. Інший колишній студент згадував: «... це був працівник за своєю спеціальністю, працівник, який не знав ні задоволення і розваги, ні спокою і відпочинку ... його єдине задоволення було видати книгу, статтю, реферат ... Небезпідставно студенти називали [його] живим каталогом всього, що є з його предмета...»⁶⁹. Колишній студент Новоросійського університету Д. М. Овсянико-Куликовський називав Ф. Брууна представником типу німецького вченого «добрих старих часів», вічно юного духом, ентузіаста науки, який був здатний з великим захопленням говорити годинами про якесь спірне питання історичної географії і етнографії Південної Росії⁷⁰.

Працюючи в Рішельєвському ліцеї, Ф. Бруун брав активну участь у роботі Одеського статистичного комітету. Щотижня в газеті «Одеський вісник» і щорічно в збірці «Новоросійський календар» він публікував статистичні звіти про стан економіки краю в 40-50-х роках XIX ст. Проте після того, як в офіційних даних виявилися грубі неточності і підтасовування, він відмовився працювати зі статистичними звітами. Відтоді Ф. Бруун став критично ставитися до даних статистики, вважав, що вона не відображає реального стану справ. Його племінник, відомий одеський краєзнавець О. Дерібас так написав про цей переломний момент у житті

Ф. Брууна: «він був ученим колишнього типу: глибоко по відношенню до себе сумлінним, нічого самому собі не прощав. Знавець статистики ... він раптом розчарувався в ній, відмовився від її викладання і згодом протягом всього свого життя ніяк не міг пробачити собі, що він не тільки сам думав, а й іншим говорив, що статистика – наука»⁷¹.

З 5 листопада 1840 р. Філіп Бруун – дійсний член Одеського товариства історії і старожитностей (ОТІС), а з 14 листопада 1842 р. – скарбник Товариства⁷². У 1840-х роках поступово визначився новий напрямок наукових інтересів Ф. Брууна, про що він пізніше згадував: «Тільки із знахідкою одного древнього напису в селі Коротне в 1846 році діяльність моя була спрямована на дослідження історичної географії Новоросійського краю»⁷³. Про знахідку біля с. Коротне мармурової плити з римським імператорським декретом 201 року Ф. Бруун повідомив відомого німецького дослідника Т. Момзена. Пізніше міркування щодо цієї знахідки лягли в основу розвідки, присвяченої історії давньогрецької колонії Тіра⁷⁴.

У 1850-1852 рр. в Одесі перебував з молодого дружиною фінляндський учений Якоб Йохан Вільгельм Лагус (1821-1909), швед за походженням. Він часто спілкувався з Філіпом Брууном. Листи Лагуса та його дружини Касталії містять чимало інформації про особистість Ф. Брууна. Так, одного разу Касталія написала в листі рідним: «Вільгельм зараз знаходиться з візитом у професора Брууна. Він обіцяв повернутися найближчим часом, але його все ще немає. Я припускаю, що ці вчені панове знову сперечаються про те, ким вони є насправді – фінами, шведами чи німцями, або що таке Бог». У своїх листах Лагус писав про «германофільство» Ф. Брууна, недостатнє знання ним країни свого народження. Він як міг намагався зацікавити Ф. Брууна сучасною фінською і фінсько-шведською культурами, і це йому вдалося. Ф. Бруун навіть став задумуватися про можливе повернення у Фінляндію після виходу на пенсію⁷⁵.

Можливо це й випадково, але перший нарис Ф. Брууна на історичну тему, опублікований у журналі Одеського товариства історії та старожитностей у 1850 р., – невелика розвідка, присвячена перебуванню шведського короля Карла XII у Бендерах⁷⁶.

Ф. Бруун уважно стежив за новітніми європейськими виданнями, що мали відношення до історії та географії Одеси і Чорноморського регіону. Так, за його ініціативою було вирішено придбати для бібліотеки Товариства «Подорож і посольства Гільберта де Ланнуа 1399-1450 рр.», видану в 1840 р. у Монсі та витяг з цього ж твору, виданий у Брюсселі у 1844 р. Ознайомившись з цією книгою, Ф. Бруун підготував її фрагменти до видання російською мовою, зробив історичну і археографічну передмови та ґрунтовний науково-довідковий апарат⁷⁷.

У 1867 р. Ф. Бруун видав у перекладі з середньовічної німецької мови «Подорож Івана Шільтбергера» – одну з перших у вітчизняній історіографії публікацій найвищого академічного рівня. Ф. Бруун доповнив текст «Подорожі» доволі розлогими і змістовними примітками. Не випадково, що саме цією роботою була започаткована серія «Записок Новоросійського

університету»⁷⁸. Коментарі Ф. Брууна до «Подорожі» слідом за російським виданням з'явилися у виданнях німецькою та англійською мовами⁷⁹. Серед інших подорожніх нотаток і щоденників мандрівників середньовіччя, які підготував до видання Ф. Бруун, особливо відзначимо «Подорожні нотатки Е. Ляоти, відправленого римським імператором Рудольфом II до запорожців у 1594 р.»⁸⁰.

У 1862 р. за дорученням ОТІС Ф. Бруун здійснив поїздку до гирл Південного Бугу і Дніпра. Особливо його зацікавило питання про можливе сполучення в давнину Дніпра з Азовським морем⁸¹. Петербурзька Археологічна комісія доручила Ф. Брууну обстежити побережжя Чорного і Азовського морів, гирла річок Дністра, Південного Бугу, Дніпра і Дону, що й було здійснено влітку 1864 і 1865 рр. Наслідком цього обстеження та вивчення свідчень античних авторів стала робота Ф. Брууна про Скіфію, високо оцінена головою комісії графом С. Г. Строгановим⁸².

Особливий інтерес Ф. Брууна викликала історія італійських колоній у Північному Причорномор'ї. Змістовне повідомлення на цю тему він опублікував французькою мовою у «Записках» Імператорської Академії наук⁸³, а пізніше видав окремим виданням російською мовою⁸⁴. Ф. Бруун був членом-кореспондентом Лігурійського товариства історії вітчизни (м. Генуя), підтримував тісні наукові зв'язки з італійськими науковцями⁸⁵.

Російською та німецькою мовою було опубліковано його доповідь, прочитану на засіданні історико-філологічного відділення Академії наук 16 квітня 1874 р. У цій роботі, що стосується історії готів у Північному Причорномор'ї, розкриті сюжети політичної історії генуезьких володінь, князівства Феодоро, історія Готської єпархії в Криму тощо⁸⁶.

Учений здійснював і конкретні історико-топографічні розвідки. Так, Ф. Бруун проаналізував дані античних авторів (Геродота, Плінія, Страбона, Помпонія Мели, Валерія Флакка, безіменного автора Перипла Чорного моря), середньовічних мандрівників і письменників (Гіллберга де Ланнуа, Абульфеда, Контаріні, А. Комніні, М. Литвина та ін.) про Одесу⁸⁷, Керч⁸⁸, Київ⁸⁹, Гілею⁹⁰ тощо.

В останні роки свого життя вчений задався метою зібрати в одному збірнику всі свої численні публікації з історичної географії Північного Причорномор'я, які були написані ним у різні роки і загубилися в різних виданнях. У 1879 році перша частина зібрання творів Ф. Брууна «Чорномор'я. Збірник досліджень з історичної географії Південної Росії (1852-1877 роки)» в рукописному вигляді була подана на здобуття престижної в Росії Уваровської премії. Загальними зборами Академії наук була створена спеціальна комісія в складі академіків М. Броссе, І. Срезневського, Я. Грота, А. Бичкова, М. Сухомлинова, А. Куніка та А. Веселовського для розгляду більш ніж десятка наукових праць, поданих на здобуття Уваровської премії. П'яти кращим роботам, у т. ч. й праці Ф. Брууна, комісія вирішила вручити малі Уваровські нагороди (по 500 руб. кожна). Збірник «Чорномор'я» на прохання комісії Академії наук прорецензував професор В. Василевський. Після детального розгляду кожної із статей, він зробив

такий загальний висновок: «Не дивлячись на доволі строгу критику, якій ми повинні були піддати ці статті, ми переконані в тому, що «Чорномор'я» Ф. К. Бруна, з'явившись у тому вигляді, як воно тепер представлене Академією, становитиме дорогоцінне надбання для російської наукової літератури. Академії наук, яка багато разів друкувала на сторінках своїх видань праці Ф. К. Бруна, добре відома його діяльність, тільки частково представлена зібраними тепер дванадцятьма статтями. Якби Академія наук у представленій ним першій частині його запланованого збірника на здобуття Уваровської премії могла вбачати зручний випадок для того, щоб взагалі відзначити багатолітню, безкорисну і потрібну наукову діяльність пошукувача, то було б достойно присудити йому найвищу нагороду. На нашу думку, Академія наук, маючи перед своїми очима праці людини, яка майже все життя присвятила науці, не може обмежитися лише однією заохочувальною нагородою, хіба що тільки потрібно взяти до уваги ту точку зору, що її обговоренню підлягає лише представлена тепер перша частина Збірника, і що заохочувальна нагорода буде спонукати автора до найскорішого видання інших його досліджень»⁹¹.

Проте друга частина цієї роботи побачила світ вже після смерті Ф. Бруна⁹². Всього ж, за різними обрахунками упродовж свого життя він написав понад 80 наукових праць⁹³.

Останні роки життя учений важко хворів. Незважаючи на європейську популярність, Філіп Бруун був далеко не забезпеченою людиною. У шлюбі з племінницею засновника Одеси Юлією де Рібас народилося шестеро дітей⁹⁴. Не все у сім'ї ладилось. Траплялися і нервові зриви, один з яких навіть призвів до спроби самогубства⁹⁵. Навесні 1880 р., за порадою лікарів Ф. Бруун поїхав на лікування в м. Слауту Волинської губернії. На той час дівим засобом при лікуванні легеневих хвороб вважалося вживання кумису⁹⁶. В 1876 р. у сосновому лісі поблизу міста Слаута на Волині лікарі Зейдовський і Пшесмицький заснували недорогий «Кумисовий заклад», який діяв з початку травня. Курс лікування був розрахований на 6 тижнів⁹⁷. На жаль, після тимчасового полегшення наступило загострення хвороби і 3 (15) червня 1880 р. Філіпа Брууна не стало. На смерть Ф. Брууна відгукнулися газети Одеси, Петербурга, Єлисаветграда, періодичні наукові видання Росії, Німеччини, Франції, Італії, Великобританії⁹⁸.

Філіп Якоб Бруун, за сучасною термінологією Ради Європи, був людиною мультикультурною і плюрилінгвальною і за походженням, і за вихованням, і за своїми професійними досягненнями. В його ідентичності були присутні елементи самоідентифікації з різними народами і верствами населення. Він був посередником між народами і міг успішно вести міжкультурний діалог. Він писав свої наукові роботи на трьох мовах (російською, німецькою, французькою), підтримував спілкування з колегами з різних країн Європи. В цьому сенсі Ф. Бруун є особистістю, яка може бути прикладом для сучасного науковця, а його життєвий шлях та наукова біографія повинні стати предметом спеціального монографічного дослідження.

Примітки

1. А. Б. Ф. К. Брун (некролог) / А. Б. // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – 1880. – Часть ССХІ. – Отд. IV. – С. 106-115.
2. Успенский Ф. И. Филипп Карлович Брун, 1804-1880 гг. (с фотографическим портретом) / Ф. И. Успенский // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1881. – Т. 32. – С. 279-328.
3. Успенский Ф. И. Филипп Карлович Брун (1804-1880 гг.) / Ф. И. Успенский. – Одесса : Тип. П.А. Зеленого (Б.Г. Ульриха), 1881. – [2], 50 с.
4. [Рудаков В. Е.]. Брун (Филипп Карлович) / В. Р. // Энциклопедический словарь. – СПб. : Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон, 1891. – Т. IVА (8) : Бос–Бунчук. – С. 759-760; Брун Филипп Карлович // Русский биографический словарь ; изд. под набл. Предс. Император. Русс-го истор. об-ва А. А. Половцова. – СПб. : Типогр. Главного управления уделов, 1908. – Т. 3 : Бетанкур–Бякстер. – С. 385.
5. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета : Историческая записка и академические списки / А. И. Маркевич. – Одесса : Экономическая типография (б. Одесского вестника), 1890. – С. 188-191; Маркевич А. И. Поправки и дополнения к статье «Профессоры братья Бруны» / Ал. Маркевич // Русская старина. Ежемесячное историческое издание. – 1898. – № 4. – С. 133-136.
6. Филиппов М. А. Профессоры братья Бруны. Из воспоминаний / М. А. Филиппов // Русская старина. – 1898. – № 1. – С. 111-120; Дерibas А. Старая Одесса. Исторические очерки и воспоминания / Александр де-Рибас. – Одесса : Книжн. магазин Григория Руссо, 1913. – 367 с.
7. Ковальський М. П. Внесок професора Новоросійського університету П. К. Бруна (1804-1880) у видання джерел з вітчизняної історії XV–XVI ст. / М. П. Ковальський // Одесі-200. – Одеса, 1994. – Ч. 2. – С. 86-88.
8. Непомнящий А. А. Историк Новороссийского края Ф. К. Брун / А. А. Непомнящий // Проблемы материальной и духовной культуры народов Крыма и Северного Причерноморья от античных времен до наших дней: материалы I научных чтений. – Симферополь, 1996. – С. 49-50; Непомнящий А. А. Брун Филипп Карлович // Непомнящий А. А. Очерки развития исторического краеведения Крыма в XIX – начале XX века / А. А. Непомнящий. – Симферополь : Таврида, 1998. – С. 99-104.
9. Хмарський В. М., Дзиговський О. М. Брун Пилип Карлович: історик, історико-географ, археолог, археограф // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біограф. словник / відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2000. – Т. 2 : А–І. – С. 151-153.
10. Ясь О. В. Брун Пилип Карлович / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – С. 382-383; Ясь О. В. Брун Пилип Карлович / Олексій Ясь // Українські історики. Біобібліографічний довідник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 3. – С. 27-28.
11. Брун Пилип (Філіп) Карлович. 1804-1880 // Одеські історики: енциклопедичне видання / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова; Асоціація європейської культури; [відп. ред. Савченко В.А.; редкол.: Литвин В.М. та ін.]. – Одеса : Друкарський дім, 2009. – Т. 1 : (початок 19 – середина 20 ст.). – С. 76-80.

12. Щербина Т. Социальные и гуманитарные науки / Татьяна Щербина // Тартуский университет и Украина / под ред. Валентина Оноприенко и Хайна Танкера. – К. : ИИЦ Госкомстата Украины, 2004. – С. 158.
13. Див., зокрема: Bruun C. Der Althistoriker Philip Bruun zwischen St. Petersburg und Odessa / Christer Bruun // *Hyperboreus* : Классическая филология и история. – СПб., 2004. – Вып. 10. – С. 78-92.
14. Hausmann G. Universität und städtische Gesellschaft in Odessa, 1865-1917 : soziale und nationale Selbstorganisation an der Peripherie des Zarenreiches / Guido Hausmann. – Stuttgart : Steiner, 1998. – 699 s.
15. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 44 «Рішельєвський Ліцей»; ф. 45 «Імператорський Новоросійський університет»; ф. 160 «Брун Філіп Карлович – історик, професор Новоросійського університету (1804-1880)».
16. История Хамины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.igotofin.ru/hamina_istorija/.
17. Knorring F. P. von. Gamla Finland, eller Det fornda Wiborgska gouvernementet beskrifvet / Frans P. von Knorring. – Åbo : Christian Ludvig Huelt, 1833. – S. 176.
18. Schweitzer R. Finnland, das Zarenreich und die Deutschen: gesammelte Studien zum europäischen Nordosten; Festgabe zum 60. Geburtstag des Verfassers / Robert Schweitzer; hrsg. von Uta-Maria Liertz. – Helsinki : Aue-Stiftung; Lübeck : Schmidt-Römhild, 2008. – 735 s.
19. Schweitzer R. Deutsche in Finnland, St. Petersburg und Estland: Überlegungen zur Identität der Deutschen in Nordosteuropa / Robert Schweitzer // *Europa der Regionen: der Finnische Meerbusen: Esten, Deutsche und ihre Nachbarn* / hrsg. Karsten Brüggemann. – München : Meidenbauer, 2007. – S. 63. – (Colloquia Baltica, 11).
20. Aminoff T. G. Borgerskapet i Narva och Nyen 1640 / Torsten G. Aminoff // *Genealogiska samfundets i Finland årsskrift*. – Lahti, 1979. – 41. – S. 134-138.
21. Bonsdorff C. Nyen och Nyenskans: Historisk skildring / Carl von Bonsdorff // *Acta Societatis Scientiarum Fennicae*. – 1891. – XVIII. – S. 384-504.
22. Grotenfelt N. K. O. Anteckningar om indelta dragoner i Östra Finland 1644-1721 / Nils Karl Ossian Grotenfelt. – Helsingfors : [Mercators tryckeri], 1940. – 134 s.
23. Olin R. Sukupuuhun / Rafael Olin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gw5.geneanet.org/rafaelo?lang=sv&m=NG&fn=&sn=Bruun&v=>.
24. Kaukiainen Y. Rantarosvojen saaristo – Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla / Yrjö Kaukiainen. – Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005. – 264 s.
25. Nordenstreng S. Fredrikshamn såsom befäst gränsort och stapelstad 1721-1811 / Sigurd Nordenstreng. – Vasa : Unggrens boktryckeri, 1909. – S. 244.
26. Spåre G. A. Biografiska anteckningar om Kejslerliga Regerings-Konseljens eller Senatens för Finland. Ordförande och Ledamöter samt Embets- och Tjenstemän under Åren 1809-1859 / G. A. Spåre. – Helsingfors : Keiserliga Senates tryckeri, 1863. – S. 85; Olin R. Sukupuuhun / Rafael Olin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gw5.geneanet.org/rafaelo?lang=sv&m=NG&fn=&sn=Bruun&v=>.
27. Kiviniemi L. Sukupuuhun / Lauri Kiviniemi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kaikki.nettihotelli.net/2w/dat2957.htm#3>.
28. Стевен Христіан Христіанович // Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Стевен_Христіан_Христіанович.

29. Див. фінські генеалогічні сайти: Olin R. Sukupuuhun / Rafael Olin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gw5.geneanet.org/rafaelo?lang=sv&m=NG&fn=&sn=Bruun&v=>; Kiviniemi L. Sukupuuhun / Lauri Kiviniemi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kaikki.nettihotelli.net/2w/dat432.htm#11>.
30. Valtonen M. Kauppaneuvos Anthon Bruun (1778-1824) / Maare Valtonen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=49>.
31. Див., зокрема: Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fi.wikipedia.org/wiki/Bruun>; http://fi.wikipedia.org/wiki/Theodor_Bruun.
32. Yrjänä J. Kauppaneuvos Christian Bruun (1789-1864) / Jouni Yrjänä [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=38>; Nummela I. Ludvig Bruun (1814-1886) / Ilkka Nummela [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=88>; Peltonen M. Arki ja murros : tutkielmia keisariajan lopun Suomesta / Matti Peltonen, Hannu Soikkänen. – Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1990. – 472 s.
33. Renvall R. A. Biografiska anteckningar ofver det Finska Universitets / Robert A. Renvall. – Helsingfors : Finska litteratursällskapets tryckeri, 1869. – S. 97-99; Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fi.wikipedia.org/wiki/Indrenius>; http://fi.wikipedia.org/wiki/Bernhard_Indrenius.
34. Jean Baptiste, marquis de Traversay // Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Baptiste_marquis_de_Traversay.
35. Левченко Л. Л. Миколаївський військовий губернатор І.І. де Траверсе Л. Л. Левченко // Український історичний журнал. – 2000. – №6. – С.94-101.
36. Ossian Mesterton's Homepage [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mesterton.net/juusten/t2285.htm>.
37. Lempi Jääskeläinen // Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fi.wikipedia.org/wiki/Lempi_Jääskeläinen.
38. Bruun C. Op. cit. – S. 78.
39. Дершав Ф. Финляндия и финляндцы / Ф. Дершав. – СПб. : Типогр. Императорской Академии Наук, 1842. – С. 16.
40. А. Б. Указ. соч. – С. 106; Maeder E.«Friedlicher und ruhiger als in der Schweiz»: die Zürcher Theologen Johannes und Eduard von Muralt in St. Petersburg / Eva Maeder // Von Zürich nach Kamtschatka: Schweizer im Russischen Reich / Maeder E., Niederhäuser P. – Zürich : Chronos, 2008. – S. 39-53. – (Series : Mittheilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich, Bd. 75 = Neujahrsblatt 172).
41. Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802-1902) / Е. В. Петухов. – Юрьев : Типогр. К. Матиссена, 1902. – Т. I: Первый и второй периоды (1802-1865). – С.507, 509; [Theodor H. Beise]. Die Kaiserliche Universität Dorpat während der ersten fünfzig Jahre ihres Bestehens und Wirkens. Denkschrift zum Jubelfeste am 12ten und 13ten December 1852. – Dorpat : J.C.Schunmann's Wittwe und C.Mattiesen. – S. 18; Андреев А. Ю. Русско-немецкие университетские связи во второй половине XVIII – первой четверти XIX в. : дисс. ... доктора истор. наук ; Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова / Андреев Андрей Юрьевич. – М., 2006. – С. 587-588.
42. Стихотворения Н. М. Языкова. При них приложены его портрет, facsimile, сведения о его жизни и значении и написанное о нем в разных периодических изданиях.

- СПб. : В типографии Императорской Академии наук, 1858. – Часть первая: 1822-1830. – С. 144. Відомий хірург М. Пирогов, який у 1830-х роках був професором у Дерпті, задував: «Німецькі студенти розважались, вливали в себе пиво, як у бездонну бочку, билися на дуелях, іноді цілими роками не брали книги в руки, але потім наче перероджувалися, починали працювати так само старанно, як раніше бражничали, і блискучим чином закінчували свою університетську кар'єру» (Див.: Петухов Е. В. Указ. соч. – С. 555).
43. Исаков С. Г. Новые материалы о жизни и творчестве Н.М. Языкова дерптского периода / С. Г. Исаков // Труды по русской и славянской филологии. VI. – Тарту, 1963. – С. 390-404. – (Учен. зап. Тартуского гос. ун-та; вып. 139).
44. Universitäts- und Schul- Nachrichten // Beilage zu Nr 12. des Ostsee-Provinzen-Blatters (Riga). – 1826. – den 24. März. – S. 60.
45. Ibid.; [Theodor H. Beise]. Op. cit. – S. 77.
46. Див.: Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat / bearb. A. Hasselblatt und dr. G. Otto. – Dorpat : Verlag von C. Mattiesen, 1889. – S. 117, 127.
47. Ibid. – S. 898.
48. А. Б. Указ. соч. – С. 106. Георг фон Гельмерсен (1803-1885) – засновник російської школи геологічної картографії, академік (з 1850 р.); Генріх Фрідріх Еміль Ленц (1804-1865) – видатний російський фізик і географ, академік (з 1834 р.), ректор Санкт-Петербурзького університету (1863-1865); Ернест Карлович Гофман (1801-1871) – відомий російський геолог, географ і мандрівник.
49. Успенский Ф. И. Филипп Карлович Брун, 1804-1880 гг. (с фотографическим портретом) / Ф. И. Успенский. – С. 280-281.
50. Там само. – С. 281; А. Б. Указ. соч. – С. 107.
51. ДАОО, ф. 44, оп. 1, спр. 12, арк. 56-57; спр. 4, арк. 70-72.
52. А. Б. Указ. соч. – С. 107.
53. Див.: Обзор деятельности Императорского Дерптского университета. На память о 1802-1865 годах. – Дерпт : Типогр. К. Матисена, 1866. – С. 103, 111, 133.
54. Успенский Ф. И. Филипп Карлович Брун, 1804-1880 гг. (с фотографическим портретом) / Ф. И. Успенский. – С. 281-282.
55. Die Matrikel der Universität Heidelberg / bearbeitet von Gustav Toepke. – Fünfter teil: von 1807 bis 1846. – Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1904. – S. 361.
56. Bruun H. W. De cycloidis aequatione atque indole / Dissertatio inauguralis mathematica quam ... exhibuit Henricus Guilielmus Bruun. – Gottingae : typis Dieterichianis, 1828. – IV, 20 s.
57. Isis von Oken. – Leipzig : Brockhaus, 1830. – Band XXIII. – Heft V. – S. 470, 477, 478.
58. Мурзакевич Н. Н. Филипп Карлович Брун / Н. Н. Мурзакевич // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Одесса, 1881. – Т. 12. – Отд. 3. – С. 443-446; Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета ... – С. 188.
59. ДАОО, ф. 160, оп. 1, спр. 32, арк. 1-2.
60. Дерibas А. М. Старая Одесса. Забытые страницы. Исторические очерки и воспоминания (Отрывки) / А. М. Дерibas // Южная столица: Одесса первой половины

- XIX века в литературных и краеведческих источниках, мемуарах, дневниках, письмах. – Одесса ; М. : Локид-пресс, 2009. – С. 348.
61. А. Б. Указ. соч. – С. 109.
  62. Literarisches Centralblatt für Deutschland / herausgegeben von Friedrich Zarncke. – Leipzig : Eduard Avenarius. – 1868. – №12 (März 14). – S.320.
  63. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета ... – С. 189.
  64. Hausmann G. Op. cit. – S. 323.
  65. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета ... – С. 190.
  66. Мурзакевич Н. Н. Указ. соч. – С. 446.
  67. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета ... – С. 190-192.
  68. Hausmann G. Op. cit. – S. 275.
  69. Благодарный слушатель. Памяти Ф.К. Бруна // Одесский вестник. – 1880. – 13 июня.
  70. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Воспоминания / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Петербург : Время, 1923. – С. 86.
  71. Дерibas А. Старая Одесса. Исторические очерки и воспоминания / Александр де-Рибас. – С. 325.
  72. ДАОО, ф. 160, оп. 1, спр. 32, арк. 5.
  73. Ф. К. Брун [некролог] // Правда. – Одесса, 1880. – 12 июня.
  74. Брун Ф. К. О местоположении Тираса / Ф. К. Брун // ЗООИД. – 1853. – Т. 3. – С. 47-66.
  75. Bruun С. Op. cit. – S. 83-85. Варто зазначити, що у своїх спогадах про дядька О. Дерibas називає Ф. Брууна «російським шведом».
  76. Брун Ф. К. Следы лагеря Карла XII, возле Бендер, у селения Варницы / Ф. К. Брун // ЗООИД. – 1850. – Т. 2. – С. 555-561.
  77. Брун Ф. К. Voyages et ambassades de messire Guillebert de Lannoy, 1339-1450 [Переклад і примітки до дорожніх нотаток Гільберта де Ланнуа] / Ф. К. Брун // ЗООИД. – 1853. – Т. 3. – С. 433-465; Путешествие Гилльбера де-Ланнуа по Южной России, в 1421-м году. – Одесса : Гор. тип., 1852. – [2], 33 с.
  78. Брун Ф. Путешествие Ивана Шильтбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 г. / Ф. Брун // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса : Типография Л. Ниче, 1867. – Т. 1. – 162 с.
  79. Див., зокрема: [Philipp Bruun]. Geographische Bemerkungen zum Reisebuch von Schiltberger [übermittelt durch Thomas] // Sitzungsberichte der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München. – München : Straub, 1869. – Band 2. – S. 271-289; 1870. – Band 1. – S. 441-458; Band 2. – S. 221-236.
  80. Путевые записки Эриха Лассоты, отправленного римским императором Рудольфом II к запорожцам в 1594 г. – СПб. : Тип. П.П. Меркульева, 1873. – 95 с.
  81. Брун Ф. К. Следы древнего речного пути из Днепра в Азовское море / Ф. К. Брун. – Одесса : Гор. тип., сод. Х. Алексомати, 1862. – 50 с.
  82. А. Б. Указ. соч. – С. 109.
  83. Bruun Ph. Notices historiques et topographiques concernant les colonies italiennes en Cazarie / Ph. Bruun // Memoires de l'Academie de St.-Petersburg. – St.-Ptb, 1866. – Serie VII. – Т. 10. – № 9. – P. 1-100.

84. Брун Ф. К. О поселениях итальянских в Газарии : Топогр. и ист. заметки / Ф. К. Брун. – М. : Синод. тип., 1872. – [2], 39 с.
85. ДАОО, ф. 160, оп. 1, спр. 5, арк. 1-33; *Giornale Ligustico. Archeologia, Storia e Belle Arti*. – 1874. – Fascicolo 9-10. – P. 341.
86. Брун Ф. К. Черноморские готы и следы долгого их пребывания в Южной России: [Чит. в заседании Историко-Филол. отд. 16-го апр. 1874 г.] / Ф. К. Брун. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1874. – [2], 60 с.
87. Брун Ф. К. Судьбы местности занимаемой Одессою / Ф. К. Брун. – Одесса : Тип. П. Францова, 1865. – 33 с.
88. Брун Ф. К. О разных названиях Керчи и ее окрестностей в древности и в средних веках / Ф. К. Брун // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1877. – Т. 23. – Отд. 2. – С. 227-258.
89. Брун Ф. К. О разных названиях Киева в прежнее время / Ф. К. Брун // Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года. – К. : Типогр. Императорского университета Св. Владимира, 1878. – Т. I. – С. 289-296; Брун Ф. К. О разных названиях Киева в прежнее время / Ф. К. Брун. – К. : Унив. типогр., 1876. – 8 с.
90. Брун Ф. К. О позднейших названиях древней Гилеи / Ф. К. Брун // ЗООИД. – 1858. – Т. 4. – Отд. 2: сборник материалов. – С. 237-243.
91. Отчет о двадцать первом присуждении наград гр.Уварова // ЖМНП. – 1878. – Часть СС. – Отд. IV. – С.10-12.
92. Брун Ф. К. Черноморье : сборник исследований по исторической географии Южной России (1852-1877 гг.) / Ф. К. Брун. – Одесса : Тип. Г. Ульриха, 1880. – Ч. 2. – 418 с.
93. Перелік праць Ф. К. Бруна, складений його сином Людвігом, налічує 80 позицій (див.: [Приложение 1]. Перечень трудов Ф. К. Бруна, в порядке их появления в печати // Успенский Ф. И. Филипп Карлович Брун, 1804-1880 гг. (с фотографическим портретом). – С. 321-327).
94. Ossian Mesterton's Homepage [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mesterton.net/juusten/t3862.htm>.
95. Маркевич А. И. Поправки и дополнения к статье «Профессоры братья Бруны» / Ал. Маркевич. – С. 135-136.
96. Trojanowska A. Kumys i kefir jako środki odżywcze i lecznicze. Rozważania na łamach polskich czasopism medycznych drugiej połowy XIX w. / Anna Trojanowska // *Analecta: studia i materiały z dziejów nauki* / Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk. – 2006. – Т. 15. – Nr. 1-2 (29-30). – S. 293-308.
97. Dodatek do Nr. 78 *Gazety Warszawskiej*. – 1882. – 27 marca (8 kwietnia).
98. Див., зокрема: Успенский Ф. И. Филипп Карлович Брун, 1804-1880 гг. (с фотографическим портретом) / Ф. И. Успенский. – С. 328.

Summary

The article describes the life, socio-cultural environment, scientific biography and major works of Philip Bruun (1804-1880), who was called «the first historical geographer Southern Russia».

Key words: *Philip Bruun, historical geography, university, Odessa.*

Одержано 12 березня 2013 р.